

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2004 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2004

2

VILNIUS 2005

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2004

2

VILNIUS 2005

UDK 947.45

Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA Istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milersvilio universitetas

Redakcinės kolegijos adresas:

Kražių g. 5, 01108 Vilnius

<http://www.istorija.lt>

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2005

© Straipsnių autoriai, 2005

SAULIUS GR Y B K A U S K A S

DARBININKŲ STREIKAI, POLITINĖS NUOBAUDOS IR SOVIETINĖS LIETUVOS PRAMONĖS PLĖTRA 1965–1985 M.

Svarbiausias sovietinės pramonės uždavinys buvo „komunizmo ekonominių pagrindų kūrimas“. Kiekviena gamykla ar fabrikas, vykdydamas gamybinius planus, neva nešė savo indėlį į šios marksistinės-lenininės ateities vizijos įgyvendinimą. Tačiau sovietinėje sistemoje pramonės įmonė buvo ne vien ekonominė organizacija. Ji buvo ir svarbus politinis-socialinis institutas, turėjęs auklėti komunizmo kūrėją – darbininką, ugdyti kolektyviškumo jausmą. SSRS dažnai deklaruota: darbo kolektyvas – svarbiausia mūsų visuomenės ląstelė.

Įmonės kaip politinio-ekonominio instituto dualizmas negalėjo neveikti gamyklos ekonominių tikslų, jos darbuotojų socialinio-profesinio mobilumo poreikių bei ideologijos sklaidos persipynimų. Jų suponuota įtampa veikė įmonę, kartu turėjo įtakos ir visos sovietinės ekonominės ir socialinės sistemos raidai.

Ideologinės poveikio priemonės, kaip partinės nuobaudos, KGB vykdyta profilaktika, kai gamybininkui buvo nurodomos jo ideologinės klaidos, buvo svarbūs pramonės valdymo instrumentai. Jų naudojimas administruojant įmonę yra visiškai nenagrinėtas istorinėje ir ekonominėje literatūroje. Straipsnio tematikai yra artimi negausūs modernūs darbai, kuriuose analizuojami ne tik atskiri ekonominės ir socialinės ar represinės sistemos momentai, bet ir jų sąryšis.

Kontrolė ir prievarta / nuobaudos daugelio žymių tyrinėtojų suvokiama kaip neat-siejama sovietinės sistemos dalis, be kurios ji negalėjo tinkamai egzistuoti. Oponuo-damas revizionistinėms (konvergencijos) teorijoms, kuriose jau nuo septintojo de-šimtmečio buvo kalbama apie kapitalistinės ir socialistinės santvarkų supanašėjimą dėl industrializavimo, mokslo ir technikos raidos, žymus sovietologas Gabrielis Temkinas

pažymi, kad sovietinė sistema yra išskirtinė, ir bandymas atsisakyti priverstinio darbo, ekonominių stimulų sistemos diegimas tebuvo tik „implantais iš Vakarų“, kurie sovietinėje ekonominėje sistemoje taip ir neprigijo¹.

Nuobaudų ir SSRS ekonominės plėtros nesėkmės sąsaja akcentuojama britų ekonomikos istorikų Marko Harrisono ir Philipo Hansono darbuose². Jų pasirodymas leidžia pastebėti besiformuojant naują SSRS ir Rusijos ekonomikos raidos tyrimų „britiškąją tradiciją“. M. Harrisono ir P. Hansono darbai iš esmės skiriasi nuo kitų sovietologinių tyrimų. Įprastai sovietinės sistemos žlugimas grindžiamas rinkos mechanizmo bei demokratijos nebuvimu. M. Harrisonas bei P. Hansonas, priešingai, sovietines ekonomines nesėkmių priežastis išvelgia nuobaudų ir bausmių mažėjime, „valdžios spaudimo gamybininkams“ silpnėjime. Remdamasis „žaidimų teorija“ M. Harrisonas tvirtina, kad sovietų ekonomikai didelę žalą padarė ne prievartos buvimas, o atvirkščiai, prievartos / nuobaudų stoka. Jo nuomone, turi egzistuoti „optimalus prievartos lygis“, verčiantis gamintojus dėti darbines pastangas. Kalbėdamas apie L. Brežnevo valdymo laikotarpį, M. Harrisonas pastebi neadekvačiai gamybinėms pastangoms žemą prievartos / nuobaudų lygį: „gamintojams nesistengiant, turėjo padaugėti nuobaudų. Bet nėra jokių liudijimų, kad brežneviniu laikotarpiu sustiprėjo baudimai už gamintojų pastangų sumažėjimą. Priešingai, baudos turbūt sumažėjo“³. Šis M. Harrisono pastebėjimas suponuoja klausimus: kodėl ekonomikoje nebuvo plačiai naudojamos nuobaudos? Ar tai buvo vien konkrečios brežnevinės aplinkos, dažnai apibūdinamos kaip politinio konsensuso ir susitarimų, o ne esminius sprendimus gebančios priimti vadovybės, politinės valios stoka? Ar priežastys glūdėjo giliau – pačioje sovietinės sistemos sąrangoje?

Atsakymus į šiuos klausimus galima aptikti britų ekonomikos istorikų P. Hansono, Jefrey Hoskingo ir Donaldo Filtzerio darbuose. P. Hansonas ekonominių sankcijų gamintojams silpnėjimą traktuoja kaip N. Chruščiovo valdžios bandymų suteikti „socializmui žmogiškesnį veidą“ politikos pasekmę. Vėliau, P. Hansono tvirtinimu, įsigalėjus brežnevinei kadrų stabilumo politikai, įmonių vadybininkai jau nesilaikė planinės drausmės ir mažai jautė ekonominių bausmių grėsmę⁴. Todėl valdžios „socialinė kontrolė“ silpnėjo.

Kiek kitokias ekonominių nuobaudų taikymo silpnėjimo priežastis išvelgia J. Hoskingas ir D. Filtzeris⁵. Kitaip nei P. Hansonas, šie tyrinėtojai akcentuoja ne įmonių

¹ G. T e m k i n, *Information and Motivation: Reflections on the Failure of the Socialist Economic System*, *Communist and Post-Communist Studies*, 1996, vol. 29, No. 1, p. 26.

² М. Харрисон, *Стабильны ли командные системы? Почему потерпела крах советская экономика?*, *Экономическая история. Обзорение*, вып. 6, Москва, 2001, с. 120–141; Ph. H a n s o n, *The Rise and Fall of the Soviet Economy: An Economic History of the USSR from 1945*, Pearson Education, 2003.

³ М. Х а р р и с о н, *min. veik.*, p. 134.

⁴ P. H a n s o n, *min. veik.*, p. 138.

⁵ D. F i l t z e r, *Soviet Workers and Late Stalinism: Labor and the Restoration of the Stalinist System after World War II*, Cambridge, 2002.

vadovų, o darbininkų „nebaudžiamumo“ svarbą sovietinės ekonomikos plėtrai. J. Hoskingo tvirtinimu, viena iš Kosyginio 1965 m. reformos nesėkmės priežasčių buvo ribotos įmonių vadovų galimybės atleisti blogai dirbančius darbininkus: „Tokia teisė suteikta valdymo aparatui, bet ji buvo labai ribota, net daugiau teorinė. Be to, pramoninės administracijos susidurdavo su profsajungų, iš dalies ir partinio aparato nuožmiu priešinimusi atleidimams. Tuo pat metu partijos lyderiai, išgašdinti įvykių Novočerkaske, labai jautriai reaguodavo į mažiausius darbininkų nepasitenkinimo pasireiškimus ir todėl praktiškai neparemdavo tų administratorių, kurie atleisdavo darbininkus“⁶.

D. Filtzeris ne tik „socialinės kontrolės“, bet ir visos sovietinės sistemos silpnėjimo pradžios priežastis įžvelgia jau Stalino valdymo laikotarpiu. Anot jo, taikant represijas sovietiniam režimui pavyko išblaškyti galimus oponentus ir atomizuoti darbininkiją. Veiksmingų profesinių sąjungų nebuvimas darbininką paliko vienišą autoritarinės valdžios akivaizdoje. Vieningas pasipriešinimas režimui iš darbininkijos pusės tapo sunkiai įmanomas. Antra vertus, valdžia prarado socialinius saitus su darbininkija, demoralizavo darbininką, tuo pačiu netekdama būdų jį „pasiekti“⁷. Individualus nepasitenkinimas, pasireiškiantis visų pirma pravaikštomis, darbo vietos keitimu (darbo jėgos „tekamumas“) tapo valdžiai sunkiai įveikiamu reiškiniu.

Su D. Filtzerio pastebėjimais apie darbininkų atomizaciją nesutinka britų sociologas Simonas Clarkas⁸. Apibendrinamas rusų sociologų grupės darbo santykių tyrimus, jis tvirtina, kad D. Filtzeris kiek sureikšmina pramonės įmonėse pasireiškusių darbininkijos rezistencijos sistemai bei barjero tarp įmonės vadovų ir darbininkų klausimą. S. Clarkas pastebi, kad sovietinės įmonės vadovas užėmė dvejoją padėtį. Viena vertus, direktorius buvo valdžios atstovas įmonėje, o iš kitos pusės – atstovavo savo pavaldinių interesams⁹. Šis gamyklos ar fabriko direktoriaus statuso dualumas yra konstatuojamas plačiau nepaaiškinant jo priežasčių. Klausimas, kodėl vadovas, kuris priklausė aukščiausiam nomenklatūros sluoksniui, nebuvo vien valdžios atstovas įmonėje, plačiau nenagrinėjamas. Direktorių tapatumą su visų įmonės darbuotojų interesais reikėtų paaiškinti plačiau. Pavyzdžiui, sovietinėje Lietuvoje pramonės įmonių direktoriai, ypač karinio pramoninio komplekso sąjunginių ministerijų „devintukui“ pavaldžių įmonių vadovai, kaip ir kiti vadovaujantys LKP CK aparato darbuotojai bei LSSR ministrai, priklausė LKP CK biuro kontroliuojamam nomenklatūriniam pareigų sąrašui¹⁰.

⁶ Д. Х о с к и н г, *История Советского Союза (1917–1991)*, Москва, 1996, с. 352.

⁷ D. F i l t z e r, min. veik., p. 160.

⁸ S. C l a r k e, *Management and Industry in Russia: Formal and Informal Relation in the Period of Transition*, Edward Elgar Publishing Company, 1995, p. 5.

⁹ Ten pat, p. 11.

¹⁰ Žr., pavyzdžiui, 1977 m. LKP CK biuro nomenklatūros sąrašą, *Lietuvos ypatingasis archyvas* (toliau – LYA), f. 1771, ap. 254, b. 33, l. 31–46.

Antra, S. Clarkas pastebi egzistavus stiprų „darbininkų klasės“ jausmą, savos gamyklos tapatumo, solidarumo ir konfliktų linijų persikirtimą. Jo tvirtinimu, įmonės vadovai ir inžinerijos darbuotojai turėjo mažai socialinės kontrolės darbininkijai svertų. Todėl į klausimą „kodėl apskritai rusų darbininkai dirbo?“ S. Clarko ir kitų bendraautorį monografijoje atsakoma argumentuojant sovietinės darbo ideologijos, besiremiančios tradiciniu darbininkišku ir valstietišku kolektyvizmu, sėkme.

S. Clarkas pakankamai įtikinančiai parodo, kodėl „darbininkas dirbo“. Vis dėlto išvelgtumėme tam tikrą problemą ne atsakyme, o klausimo formulavime. Jis atrodo labai minimalistinis. Reikėtų pripažinti, kad jo nagrinėjimas padeda suvokti formalius ir neformalius darbo santykius sovietinėje įmonėje. Tačiau tai, kad „darbininkas dirbo“, nepaaiškina, kodėl darbininkas dirbo neintensyviai. *Status quo* situacijos vaizdavimas, kai gamybos intensyvumas tenkina tiek įmonės vadovybę, tiek darbininkiją, o galbūt – ir valdžią, tinka realiai egzistavusios sovietinės ekstensyvios pramonės plėtros atspindėjimui. Bet ar ši padėtis išlieka didėjant gamybinei įtampai? Ar valdžios pastangos intensyvinti gamybą nesąlygojo konfliktų tarp įmonių vadovų, administracijos bei darbininkijos? Įvertinę S. Clarko pastebėjimus, galime tvirtinti, kad D. Filtzerio teiginiai išlieka aktualūs, ypač nagrinėjant aštuntojo dešimtmečio valdžios ketinimus pervesti pramonę iš ekstensyvaus į intensyvų pramonės plėtros pobūdį ir šias pastangas lydėjusį darbininkų nepasitenkinimą bei konfliktus įmonėse.

Įdomus yra ir kitas D. Filtzerio pastebėjimas, kad jau ketvirtajame dešimtmetyje spontanišką darbininkų gyvenimo sąlygų gerinimą sovietinė valdžia vertino kaip tinkamiausią būdą kontroliuoti darbo jėgos tekamumą. „Režimas manė, kad maistas ir būstas yra geriausias disciplinos palaikymo būdas“¹¹. Pastarasis D. Filtzerio tvirtinimas koreliuoja su „socialinio kontrakto“ paradigmos autorių darbais.

Kitaip nei ekonomikos istorikai, „socialinio kontrakto“ teorijos šalininkai labiau akcentuoja socialinius TSRS politikos aspektus. Anot šios teorijos, tarp sovietinio elito (nomenklatūros) ir TSRS gyventojų būta neformalaus susitarimo – socialinio kontrakto, pagal kurį valdantysis sluoksnis patronažiškai vykdė gyventojų poreikius tenkinančią socialinę politiką (atlyginimų ir pajamų suvienodinimas, butai, medicininė priežiūra, švietimas), tuo legalizuodamas save piliečių akyse. Žymi ir dažnai cituojama amerikiečių profesorė Linda J. Cook tvirtina, kad šios politikos sėkmės įrodymas – tai mažas darbininkų nepasitenkinimų skaičius TSRS. „Nusiskundimai buvo riboti ir lokaliūs; tikslai [darbininkų streikų – S. G.] buvo specifiniai, ir dažniausiai ekonominiai ar materialiniai“¹². Anot jos, streikų būta labai mažai, ir po įvykių Novočerkaske didesni

¹¹ Ten pat.

¹² L. J. C o o k, *The Soviet Social Contract and Why It Failed: Welfare Policy and Worker's Politics from Brezhnev to Yeltsin*, Harvard University Press, 1993, p. 71.

darbininkų neramumai prasidėjo tik aštuntojo dešimtmečio pabaigoje ir devintojo dešimtmečio pradžioje.

Antra vertus, Linda J. Cook pripažįsta, kad nesama pakankamai empirinės medžiagos apie brežneviniu laikotarpiu vykusius darbininkų streikus. Didžioji jos dalis – iš sovietinio laikotarpio disidentinių šaltinių.

Kitas šios teorijos šalininkas Walteris D. Connoras, aptardamas „socialinio kontrakto“, o kartu ir L. J. Cook pastebėjimus, tvirtina, kad duomenų apie streikus ir nepasitenkinimus trūkumas sukelia daug klausimų dėl pačios teorijos teiginių pagrįstumo. Apibūdinamas sovietinį kontraktą kaip „šurkštų kontraktą“, W. D. Connoras taip suformuluoja problemą: koks kiekybinis kontrakto vaidmuo, ir iš kitos pusės – prievartos, išlaikant sovietinės sistemos stabilumą. Jis pripažįsta: „Posovietinėje eroje mes sužinojome daugiau, ir radome gerokai didesnę nepasitenkinimą, nei anksčiau konstatuodavome“. W. D. Connoras tvirtinimu, socialinis kontraktas iš dalies realiai egzistavo, iš dalies buvo dirbtinai sukurtas ir nulemtas represijų bei izoliacijų¹³.

Reikėtų pastebėti, kad „socialinio kontrakto“ teorijos šalininkai savo argumentus taiko labiau Rusijai, pabrėždami, kad kitose nacionalinėse respublikose, ypač Baltijos, būta kitų nepasitenkinimo priežasčių: „identifikuojama, kad darbininkų nepasitenkinimų randama Ukrainoje, kur kartais būta nacionalistinių tonų (tai tinka ir Baltijos respublikoms)“¹⁴. Nacionalinių, religinių konfliktų persipynimai su gamybiniais darbuotojų nepasitenkinimais, o iš kitos (valdžios) pusės – Vakarų žvalgybos veiklos įžvelgimas gamybinėse problemose, nacionalizmo apraiškos yra aktualios ir visiškai netyrinėtos problemos.

Antra vertus, egzistavę streikai nėra tik socialinės politikos sėkmės ar trūkumų rezultatas. Konfliktai pramonės įmonėse reprezentuoja ir ekonomines problemas bei jų sprendimo galimybes. Ar galėjo įmonė intensyvinti gamybą, didinti išdirbio normas, neatsižvelgdama į darbininkų reakciją? Manytume, kad streikų ir ekonomikos plėtros sąsaja nekelia didelių abejonių, kiek sudėtingesnė yra metodologinė pusė – kaip galima įrodyti, kad darbininkų nepasitenkinimas proporcingas išdirbio normų didėjimui? Streikas buvo kraštutinė priemonė, susijusi su didele rizika bei pasekmėmis profesinei karjerai. Vis dėlto KGB dokumentai leidžia nusakyti nepasitenkinimo mastus, jų priežastis.

Taigi svarbiausias straipsnio tikslas yra išanalizuoti sovietinėje Lietuvoje vykusius darbininkų streikus, nustatyti jų kilimo priežastis, etapus bei įtaką sovietinės ekonomikos stagnacijai.

Pagrindinės straipsnio sąvokos yra *politinės nuobaudos* ir *darbininkų nepasitenkinimas* bei *streikas*. Politinės nuobaudos – tai TSKP įstatuose numatytų partinių

¹³ W. D. C o n n o r, Soviet Society, Public Attitudes, and the Perils of Gorbachev's Reforms. The Social Context of the End of the USSR, *Journal of Cold War Studies*, Vol. 5, No. 4, Fall 2003, p. 50.

¹⁴ L. J. C o o k, min. veik., p. 71.

bausmių taikymas, sovietinėje nomenklatūrinėje sistemoje turėjęs neigiamą poveikį asmens mobilumo galimybėms. Pavyzdžiui, pildant asmenines anketas buvo būtina nurodyti, ar asmuo turi partinių nuobaudų. Prie politinių nuobaudų taip pat priskirtinos bausmės, skiriamos įvairių lygių partinių komitetų sprendimu. Pavyzdžiui, įmonės partinio komiteto įpareigojimas direktoriui atleisti asmenį iš darbo ar pažeminti pareigose.

Darbininkų nepasitenkinimas – tai individualūs ir kolektyviniai darbininkų veiksmai, nukreipti prieš valdžios ekonomines iniciatyvas bei įmonių administracijų sprendimus. Darbininkų požiūris į ekonominės sistemos negalias, nacionalines ir kitas problemas buvo taip pat individualaus psichologinio pobūdžio, kurį ištirti („pasiekti“) būtų labai sudėtinga. Todėl nepasitenkinimu šiame straipsnyje apibrėžiama ne asmens vidinė psichologinė būseną, o jo raišką įmonės kolektyve. Darbininkų nepasitenkinimo būta įvairaus dinamiškumo – nuo priešiško pasisakymo, pravaikštų iki streiko. Girtavimas, „socialistinės nuosavybės grobstymas“ ar kiti kriminaliniai nusikaltimai, pavyzdžiui, pasitaikę tyčinio įrangos gadinimo ar vadovo sumušimo atvejai, nors ir susiję, šiame straipsnyje nepriskiriami prie darbininkų nepasitenkinimo.

Intensyviausia darbininkų nepasitenkinimo apraiška buvo darbininkų streikas. Tai darbo dieną vykę darbininkų kolektyviniai atsisakymai dirbti. Streiką nuo kitų darbininkų nepasitenkinimo formų skyrė ir politiniai akcentai. Jo įvykimo faktas laikytas labai rimtu incidentu, dažniausiai sąlygojusiu valdžios, represinių struktūrų įsikišimą. Sovietiniu laikotarpiu oficialiame diskurse buvo vengiama kolektyvinį atsisakymą dirbti įvardyti streiku. Čekistų frazeologijoje streikai apibūdinami kaip ypatingas įvykis (*ЧП, чрезвычайное происшествие*). Saugumiečių ir partiniuose dokumentuose vartoti pasakymai „vadinamasis streikas“, „atsisakymas dirbti“, „negatyvūs pasireiškimai“, „nesveikos nuotaikos“, „konfliktinės situacijos“ yra artimi streikų apibūdinimui, tačiau be kolektyvinio atsisakymo dirbti rašytinių faktų įrodymų jie straipsnyje neįvardijami streikais.

Straipsnio šaltinių pagrindą sudaro Lietuvos ypatingojo archyvo KGB dokumentų skyriuje saugomi pramonės įmonėse kontržvalgybinę veiklą vykdžiusio LSSR KGB 2 valdybos 3 skyriaus (nuo 1983 m. – 6 skyriaus) dokumentai (fondas K-1, ap. 3). Šiuos šaltinius galima būtų skirstyti į dvi grupes. Visų pirma tai paties skyriaus veiklos planai, ataskaitos, susirašinėjimai su 2 valdybos vadovybe, KGB miestų ir rajonų skyriais. Antrąją dokumentų grupę sudaro konkrečių gamyklų „literinės bylos“. Jose buvo kaupta ir sisteminta saugumo medžiaga apie konkrečią įmonę, jos „nepatikimus“ darbuotojus. Deja, pastarieji dokumentai yra ne visi išlikę – fondo apyrašas (fondo K-1 ap. 46) suformuotas iš „pabirų“.

KGB 3 skyriaus medžiagą papildė KGB miestų skyrių – Kauno, Panevėžio ir Alytaus saugumo medžiaga, to paties archyvo LKP dokumentų skyriuje saugomi pramonės įmonių partinių organizacijų dokumentai bei pokalbis su buvusiu ilgamečiu Vilniaus radijo komponentų gamyklos (vėliau – Vingio gamybinio susivienijimo) gen. direktoriumi (1963–1994 m.) Algirdu Linartu.

Valdžios pastangos intensyvinti gamybą

1969 m. gruodžio 8 d. LKP CK biure vyko karšta diskusija. Kaip matyti iš posėdžio stenogramos, aukščiausi respublikos valdžios ir ekonomikos vadovai – A. Sniečkus, J. Maniušis, A. Ferensas, A. Drobnys, K. Kairys, V. Sakalauskas, P. Kulvietis svarstė pramonės darbo našumo klausimą. Akivaizdu, kad jų netenkino 1965 m. reformos rezultatai – ekonominiai stimulai nesąlygojo pramonės intensyvumo, kurio tikėtasi. Kaip priversti įmones didinti darbo našumą, A. Sniečkaus žodžiais tariant, „be papildomo darbo jėgos skaičiaus“? – buvo vienas pagrindinių posėdžio klausimų. P. Kulvietis teigė: „Esant naujai ekonominei reformai įmonės nelabai suinteresuotos imtis užkeltų užduočių. Kiek nespausi – išspausti negalima, įveikti pasipriešinimą 600 žmonių neįmanoma.“

P. Kulviečiui pritarė A. Sniečkus: „duokite mums penkmetį lapkričio 7 d. ir t. t. Taip mes mokame šaukti. O įmonėje nepašauksi. Ten įrodinės apie negalimybę įvykdyti planą. Kaip tu ten mobilizuosi žmones“¹⁵.

Akivaizdu, kad nuo septintojo dešimtmečio pabaigos svarbiausia sovietinės ekonomikos problema tapo pramonės „pervedimas“ nuo ekstensyvios, daug papildomos darbo jėgos reikalaujančios prie intensyvios plėtros. Tiesa, sovietinėje Lietuvoje būta dar daug darbo jėgos rezervo, o kartu ir ekstensyvios plėtros galimybių. Tačiau sąjunginė ekonominės politikos tendencija ir ypač kitų Baltijos respublikų pavyzdys vertė lietuviškąją nomenklatūrą susirūpinti pramonės darbo našumu.

Pramonės intensyvios plėtros problemos buvo neblogai žinomos respublikos vadovybei. Nuošaly neliko ir saugumo komitetas. Štai, pavyzdžiui, LSSR KGB pagal savo agentūrinius pranešimus 1968 m. parengė ir LKP CK pateikė pažymą apie respublikos ekonomistų bei pramonės įmonių vadovų nuomones apie 1965 m. reformą. Joje teigiama, kad Vilniaus elektros suvirinimo gamyklos direktoriaus pavaduotojas ekonominiams klausimams Vladas Ostrauskas kalbėjo: „vadovai bet kokios įmonės <...> neis į maksimalų vystymą ir išnaudojimą savo vidinių rezervų, tvirtai nežinodami, kas jų ateity laukia. Jie lėtai kels darbo našumą tam, kad su pastoviu dideliu plano perviršijimu neiššauktų normatyvų peržiūrėjimo“¹⁶.

Taigi galima įžvelgti tam tikrą dialektiką, o perfrazuojant V. Lenino revoliucinės situacijos nusakymą, galima teigti – „viršūnės jau nenorėjo po senovei gyventi, o apačios nesugebėjo keistis“. Revoliucija pramonėje taip ir neįvyko – tebuvo garsios kalbos ir pažadai „kelti“ darbo našumą, tačiau iš esmės vyravo gili resignacija.

Didelė sovietinės pramonės intensyvinimo problema buvo įmonių veiklos sunkumai. Dar minėtame LKP CK biuro posėdyje A. Sniečkus, remdamasis L. Brežnevo

¹⁵ LKP CK biuro 1969 m. gruodžio 8 d. stenograma, *LYA*, f. 16895, ap. 2, b. 352, l. 3, 9.

¹⁶ LTSR KGB pažyma „Apie kai kurių Lietuvos TSR įmonių darbą naujomis ūkininkavimo sąlygomis“, ten pat, f. K-1, ap. 3, b. 664, l. 76.

pasisakymais, ragino labiau koncentruotis ties partiniais pramonės valdymo instrumentais: „Ir kada mes kalbame apie įmones, apie šitą darbo našumo sumažinimą, mes neminime partinės organizacijos, neminime direktorių. Tai kieno gi bus atsakomybė? Juk darbo našumo augimas, tai ne tik ekonominė kategorija, tai didžiausia politinė reikšmė“¹⁷.

Tačiau pramonės įmonių direktoriai ir jų administracijos netapo valdžios atstovais gamyklose ir fabrikuose. Atvirksčiai, jie reprezentavo įmonės interesus valdžios institucijose, siekdami sumažinti planus, gauti investicijas ar rūpindamiesi materialiniu tiekimu. Kodėl taip atsitiko? Manytume, kad nemažai reikšmės turėjo ir darbininkų nepasitenkinimo ir ypač jų streikų baimė.

Konfliktai pramonės įmonėje buvo pakankamai dažnas reiškinys. Kaip, beje, ir kolektyviniai darbininkų atsisakymai dirbti. Tačiau pastarieji politinės valdžios ir KGB traktuoti nevienodai. A. Linarto tvirtinimu, besibaigiant kalendoriniams metams beveik kasmet iškildavo planų neįvykdymo grėsmė. Todėl gamyklos administracija, dažnai net pažeisdama darbo įstatymus, organizuodavo papildomą viršvalandinį arba savaitgalinį darbą. Darbininkai, A. Linarto prisiminimu, tam priešindavosi ir toli gražu ne visi susirinkdavo.

Panašių situacijų turbūt neišvengė nė viena pramonės šaka ir įmonė. Štai 1975 m. gruodžio 7 d., remiantis Lietuvos SSR lengvosios pramonės ministerijos potvarkiu, savaitgalinis darbas organizuotas Vilniaus verpimo ir audimo fabrike „Audėjas“. Ši diena buvo labai svarbi plano įvykdymui. Tačiau į darbą kai kuriuose cechuose susirinko tik 50% darbininkų¹⁸. Šiais ir panašiais atvejais darbininkus buvo galima kaltinti įmonės kolektyvinio patriotizmo stoka, tačiau tai menka dingstis įsikišti saugumui ar partinei valdžiai.

Darbininkų streikai

Visai kitaip šios kontrolės institucijos traktavo kolektyvinį atsisakymą dirbti darbo dieną. Kalbant KGB terminais – tai „ČP“, kurio tikėtina priežastis – Vakarų žvalgybos „ideologinė diversija“. Sovietų Sąjunga skelbėsi darbininkų valstybe, todėl pats streikų galimybės pripažinimas buvo ideologiškai neįmanomas – kaip darbininkas gali streikuoti prieš save patį? „Brandus socializmas“ vaizduotas kaip laikotarpis, kai buvo neva visiškai pašalintos visos konfliktų objektyvios priežastys, o asmens, darbo kolektyvo, tautų, socialinių sluoksnių ir pačios TSRS interesai vieningai sutapo. Šiame interesų kontekste galimos buvo tik „subjektyvios“ konfliktų priežastys: konkrečių asmenų klaidos, nesugebėjimas ar kenkėjiška veikla. Akivaizdu, kad „subjektyvios priežastys“ – tai personalinė atsakomybė.

¹⁷ LKP CK biuro 1969 m. gruodžio 8 d. stenograma, ten pat, f. 16895, ap. 2, b. 352, l. 37.

¹⁸ Vilniaus „Audėjo“ partinio komiteto susirinkimo protokolai, ten pat, f. 4841, ap. 3, b. 14, l. 204, 205.

Atidžiau pažvelgus į 1965–1985 m. (nuo Kosyginos reformos pradžios 1965 m. rudenį iki M. Gorbačiovo atėjimo į TSKP generalinio sekretoriaus postą) KGB turėtą informaciją apie streikus, pastebėtini tam tikri etapai. Pirmasis, tai 1968–1973 m. laikotarpis. Tai, kad darbininkų streikai neužfiksuoti 1966–1968 m., galima būtų paaiškinti reformos pradžios lūkesčių ir tam tikro optimizmo apraiškomis. Prasidėjus reformai darbininkai galėjo tikėtis, kad numatomi materialiniai stimulai realiai padidins jų pajamas. Tačiau atlyginimų augimas buvo nežymus. Netrukus po reformos pradžios valdžios sluoksniuose konstatuota, kad numatytomis ekonominių stimulų galimybėmis naudojasi gamyklų ir fabriku administracijos bei inžinerijos darbuotojai, o darbininkų realus uždarbis didėja lėtai. 1967 m. kovo 31 d. LTSR liaudies kontrolės komiteto pirmininkas Albertas Barauskas A. Sniečkui rašė apie „neteisingą“ atlyginimų priedų mokėjimą įmonių vadovams. Jo teigimu, 1966 m. tarp respublikoje gaunančių priedus tik 22,9% buvo meistrų, 13,5% cechų, padalinių viršininkų, o direktorių pavaduotojų, vyriausių inžinierių bei kitų aukščiausios grandies įmonių vadovų ir (pažeidžiant įstatymus) direktorių buvo net 63,6%¹⁹.

Po pusmečio A. Barauskas vėl informavo A. Sniečką apie „kai kuriuos trūkumus naudojant materialinio skatinimo fondą respublikos pramonės įmonėse“. Anot jo, patikrinus 22 gamyklas bei fabrikus nustatyta, kad viso kolektyvo pastangomis sukuriatomis materialinio skatinimo fondo lėšomis iš esmės skatinami tik vadovaujantys darbuotojai. 1967 m. I pusmetį išmokos iš šių fondų sudarė 32,1% vadovų ir inžinerijos darbuotojų atlyginimų fondų dydžio. Darbininkams šis skaičius buvo gerokai mažesnis – tik 13,4%²⁰.

Technokratijos pajamų augimas lenkė įmonių darbo našumo didėjimą, sąlygodamas neigiamą ekonominį reiškinį – infliaciją. Valdžios pastangos „suvaldyti“ šį procesą gulė ant darbininkų pečių – buvo didinamos jų išdirbio normos. Nuo septintojo dešimtmečio pabaigos pastarųjų augimas tapo pagrindine darbininkų nepasitenkinimo priežastimi.

Streikų atvejus bei padidėjusį KGB dėmesį darbininkų streikams septintojo dešimtmečio pabaigoje rodo jau tai, kad saugumiečiai savo ataskaitose konstatuoja streikų nebuvimą. Štai Panevėžio KGB skyriaus pastebėjimas: „Organizuoto atsisakymo ir neišėjimo į darbą darbo dienomis 1969 m. Panevėžio mieste nebuvo“²¹. Tais pačiais metais „Vilmos“ susivienijimą aptarnaujantis operatyvinis darbuotojas pažymėjo apie įmonę teigė: „Per paskutinius 3 metus ČP, nesveikų reiškinijų ir procesų, galinčių priversti prie nepageidaujamų politinių pasekmių, nebuvo“²².

¹⁹ Ten pat, f. 1771, ap. 237, b. 45, l. 19–25.

²⁰ A. Barausko 1967 m. rugpjūčio 26 d. raštas A. Sniečkui, ten pat, l. 62, 63.

²¹ Panevėžio m. KGB skyriaus raštas LTSR KGB 5 skyriaus viršininkui M. Ščensnovičiui, ten pat, f. K-1, ap. 14, b. 604, l. 69.

²² Pažyma apie objektą ir operatyvinę situaciją įmonėje p/d 52 1969 m., ten pat, ap. 46, b. 2086, l. 51.

Streikų būta kitose pramonės įmonėse. Nuo Kosyginos reformos pradžios pirmasis streikas respublikoje KGB fiksuojamas 1968 m. pradžioje – vasario mėnesį: Šiaulių rajone Daugėliuose esantis statybinių medžiagų kombinatas nedirbo 3 pamainas. Darbininkų streiko priežastimi tapo „progresyvinės“ premijos neišmokėjimas²³. Po metų panašus „ČP“ įvyko Ukmergės rajone, Pašilių atsarginių detalių gamykloje. 1969 m. kovo 1 d. gamyklos administracija nutarė 10 nuošimčių sumažinti darbo įkainius. Kovo 5 d. 10 val. darbininkai nutraukė darbą ir nedirbo iki 17 val. KGB vertinimu, įmonės vadovybės sprendimas buvo teisingas, bet darbininkus reikėjo „iš anksto paruošti“²⁴. Pastarasis posakis – „iš anksto paruošti“ – ilgainiui tapo vienu iš dažniausių partinių komitetų ir KGB kartojamų kaltinimų. Neradę jokios įmonės vadovus kompromituojančios medžiagos, gamyklų administracijai vykdant politinės valdžios direktyvas, partinei valdžiai bei saugumui telikdavo vienintelis komentaras – blogas darbas su kolektyvu, visuomeninių organizacijų silpnumas.

1970 m. streikų saugumiečiai neužfiksavo. 1971 m. į KGB kreipėsi Akmenės cemento gamyklos direktorius, informuodamas, kad iš darbo pasitraukė prie statybų dirbę darbuotojai²⁵.

Pirmąjį darbininkų streikų etapą užbaigė net keli kolektyviniai darbininkų atsakymai dirbti 1972–1973 m. pradžioje. 1972 m. vasario 9 ir 10 d. streikavo 40 „Metalisto“ gamyklos antro cecho darbuotojų. Anot saugumiečių, streiko priežastimi tapo pernelyg staigus darbo normų padidinimas ir apmokėjimo už darbą sumažinimas²⁶. Po kelių mėnesių informaciją apie pramonės darbuotojų streiką saugumas gavo iš Šiaulių miesto. Birželio 14 d. agentas „Sokol“ pranešė, kad dėl laiku nesumokėtų atlyginimų dirbti atsisakė televizorių gamyklos kontrolieriai. Jų streikas gamyklai finansine prasme buvo labai pavojingas. Anot saugumiečių, tai, kad 40 minučių kontrolieriai netikrino produkcijos, nedirbo visas 700 darbuotojų turintis surinkimo cechas²⁷.

Pastebėtina, kad KGB dokumentuose galime rasti informacijos ne apie visus L. Brežnevo valdymo laikotarpiu vykusius streikus. Galima spėti, kad jų vyko kur kas daugiau. Dar prieš Kosyginos reformos pradžią, 1965 m. birželio 7 d., atsisakė dirbti Vilniaus gražtų gamyklos 7 cecho valcuotojai²⁸. Šis streikas gali būti puikia darbininkijos reakcijos į valdžios iniciatyvas iliustracija, atskleidžiančia partinių sprendimų ribas pramonės valdyje. Ieškodama naujų ekonomikos politikos akcentų, įteisinančių įvykusį perver-

²³ Pažyma, ten pat, ap. 3, b. 664, l. 155.

²⁴ KGB Ukmergės rajono skyriaus 1969 m. kovo 3 d. spec. pranešimas, ten pat, b. 668, l. 27.

²⁵ Pažyma apie Petravičiaus pranešimo patikrinimą, ten pat, b. 691, l. 54.

²⁶ 1972 m. vasario 11 d. „записка по ВЧ“, ten pat, b. 696, l. 58.

²⁷ Ten pat.

²⁸ Vilniaus gražtų gamyklos 1965 m. birželio 15 d. partinio komiteto susirinkimo nutarimas, ten pat, f. 15007, ap. 1, b. 9, l. 50.

smą, sovietinė valdžia aktualizavo gamybos kokybės problemą. Vilniaus gražtų gamykla tapo savotišku politiniu taikiniu, buvo įvardijama stambiu broko gamintoju. Štai įmonės direktoriaus pavaduotojas A. Zaidenvargas partinio komiteto susirinkime teigė, kad „aukščiau stovinčios organizacijos“ neva nurodžiusios į didelę broko dalį gamyklos produkcijoje bei mažus išskaičiavimus iš darbininkų atlyginimų už nekokybiškus gaminius²⁹. Reaguodama į šias valdžios pastabas, gamyklos administracija išskaičiavo baudas iš darbininkų dviejų mėnesių atlyginimų iš karto. Bandymas staigiomis ideologizuotomis priemonėmis pasiekti rezultatų patyrė nesėkmę ir išprovokavo darbininkų streiką.

Septintojo dešimtmečio pabaigoje, kaip jau buvo minėta, aktualiausiu sovietinei valdžiai ekonominiu klausimu tapo darbo našumo problema. Be anksčiau minėtų streikų „Metalisto“ bei Ukmergės Pašilių gamykloje, „darbo išdirbio normų“ kėlimas sąlygojo nemažą streiką Vilniaus radijo komponentų gamykloje. 1973 m. sausio mėn. atsisakė dirbti šios gamyklos didžiausio – 34 cecho darbuotojai. Tačiau apie jį duomenų pavyko surasti ne KGB, o įmonės partinio komiteto dokumentuose. Be to, įmonės partinio komiteto protokole yra direktoriaus A. Linarto tvirtinimas, kad 1972 m. panaši situacija susiklostė kitame dideliame 33 ceche. Iš svarstymo protokolo matyti, kad darbininkai žinojo apie panašias nepaklusnumo akcijas kitose miesto gamyklose ir šią protesto priemonę laikė veiksminga. Štai cecho partinio komiteto sekretorė L. Nesterova susirinkusiuosius tikino: „Cecho ir kitų cechų darbininkai pavyzdžiu minėjo panašius faktus, kurie vyko kitose miesto įmonėse kur buvo bandyta pakeisti vadovybę“³⁰.

Reikėtų pabrėžti, kad panašių streikų plitimo pavojų KGB vertino kaip ypač pavojingą reiškinį. Štai 1983 m. „KGB pramonininkai“ gyrėsi, kad jiems imantis aktyvių veiksmų – laiku informuojant įmonių administraciją, partines instancijas – pavyko „lokalizuoti negatyvius reiškinius“ pramonės įmonėse³¹. Matyt, dėl panašaus tikslo – streiko fakto dangstymo bei prisibijant, kad streikai netaptų „blogu pavyzdžiu“ kitiems padaliniais bei įmonėms, kolektyviniai atsisakymai dirbti nebuvo aptariami partiniuose susirinkimuose. Šiuos klausimus svarstė siauras įmonės partinio komiteto narių ratas.

Konfliktinių situacijų tarp administracijų ir darbininkų neišvengta ir aštuntojo dešimtmečio antroje pusėje. Štai pažymoje apie LSSR KGB 2 valdybos 3 skyriaus pirmojo padalinio veiklą giriamasi, kad 1975–1977 m. šio padalinio dėka buvo „išvengta 9 nepageidaujamų reiškinų darbo (*трудových*) kolektyvuose“³². Tačiau iki pat aštuntojo dešimtmečio pabaigos KGB dokumentuose nepavyko rasti pranešimų apie streikus.

²⁹ A. Zaidenvargo pasisakymas Vilniaus gražtų gamyklos partinio komiteto susirinkime, ten pat, l. 49.

³⁰ Vilniaus radijo komponentų gamyklos 1973 m. sausio 23 d. partinio komiteto posėdžio protokolas, ten pat, f. 15008, ap. 1, b. 51, l. 21.

³¹ Pažyma apie LTSR KGB 6 skyriaus 1 padalinio veiklą 1983 m., ten pat, ap. 46, b. 2119, l. 151.

³² Apie LTSR KGB 2 valdybos 3 skyriaus 1 padalinio darbo su agentūra būklę, ten pat, ap. 3, b. 742, l. 66.

Kodėl? Galima įžvelgti dvi pagrindines priežastis. Viena iš jų buvo represinio aparato ir partinių nuobaudų griežtėjimas streikų iniciatorių atžvilgiu. Galima teigti, kad valdžiai taikant griežtas bausmes pavyko atbaidyti darbininkus ir kitus darbuotojus nuo ketinimų streikuoti. Saugumo dokumentuose, susijusiuose su streikais, matyti esminiai pokyčiai. Septintajame dešimtmetyje tik pranešinėjama apie streikus, o 1972 m. pažymose esama liudijimų apie kaltininkų persekiojimą. Štai pažymoje apie „Metalisto“ gamykloje vykusį streiką, kuris, kaip minėta, KGB vertinimu vyko dėl administracijos kaltės, pažymima: „kolektyvinio atsakymo kurstytojai Vitas Daugėla ir Kęstutis Ritišas (Račas?) paimti į patikrinimą“. Panašiai ir pažymoje iš Šiaulių: „Tarp atsakisusių dirbti patys aktyviausi buvo komjaunuoliai Ausėnaitė, Savickaitė, Albužienė, Semaškaitė, Tevainienė, Vaicekauskaitė. Pranešta į miesto partijos komitetą. Organizatoriai ir dalyviai aiškinami“³³.

Antra, streikų nebuvimą galima aiškinti remiantis ir darbininkų atlyginimų padidėjimu. 1972 m. gruodžio 12 d. buvo priimtas SSRS Ministrų tarybos bei sąjunginės profsąjungų tarybos nutarimas „Apie minimalaus darbo atlyginimo padidinimą darbininkams ir tarnautojams kartu padidinant tarifinius atlygius ir pareiginius atlyginimus vidutiniškai apmokamų darbuotojų, užimtų gamybinėse liaudies ūkio šakose“. Daugelyje pramonės įmonių buvo pradėtos agitacinės kampanijos, reklamuojant šią partinę „gerovės“ politiką³⁴.

Kitas ryškus pramonės įmonių darbuotojų nepasitenkinimų pasireiškimų ir streikų etapas prasidėjo devintojo dešimtmečio pradžioje. Įmonių plėtros problemos, Lenkijos „Solidarumo“ judėjimo pavyzdys sąlygojo gamyklų ir fabriekų darbuotojų nepasitenkinimų proveržius. Sovietinis saugumas į jų apraiškas reagavo labai jautriai. 1980 m. gruodžio 17 d. LSSR KGB pirmininko J. Petkevičiaus įsakyme teigiama: „kai kuriose respublikos pramonės ir kituose liaudies ūkio objektuose pastebimi atvejai, kai nacionalistiniai elementai, pasidavę Vakarų propagandai, išsakė solidarumą su Lenkijoje bujojančiu „nepriklausomu profsąjungų judėjimu“³⁵. Saugumo vadovas ragino pavaldinius dar labiau sustiprinti agentūrines pozicijas³⁶.

Lenkijos „Solidarumo“ judėjimo aidas itin stipriai juntamas 3 skyriaus veikloje. Štai 1982 m. jo darbuotojų parengtoje pažymoje teigiama, kad priešininkai, pasinaudodami įmonių vadovų „organizacinės veiklos trūkumais“, „bandė sustiprinti Lenkijos įvykių

³³ Ten pat.

³⁴ Žr., pavyzdžiui, pasirengimą agitacinei kompanijai Vilniaus gražtų gamykloje, ten pat, f. 15007, ap.1, b. 23, l. 168.

³⁵ LTSR KGB pirmininko 1980 m. gruodžio 17 d. įsakymas KGB skyrių viršininkams „Apie operatyvinės padėties kontrolės stiprinimą ryšium su įvykiais Lenkijos liaudies respublikoje“, ten pat, f. K-1, ap. 3, b. 761, l. 133, 134.

³⁶ Ten pat.

įtaką“, „iššaukti jų (politiškai nestabilių asmenų) nepasitenkinimą“. Šios aplinkybės, saugumiečių tvirtinimu, sąlygojo „bandymus neišėiti į darbą, konfliktus su administracija“³⁷.

„Vadinamasis streikas“, „atsisakymas dirbti“, „negatyvūs pasireiškimai“, „nesveikos nuotaikos“, „konfliktingos situacijos“ – šios sąvokos tapo įprastomis saugumo ataskaitų frazėmis. Žodis „streikas“ tiesiogiai nevertas, greičiausiai dėl ideologinių motyvų – streikai esą įmanomi tik kapitalistinėje santvarkoje.

KGB ir partinė valdžia vengė tiksliau apibrėžti pramonės įmonėje įvykusį konfliktą, ir tai šiandien sukelia tam tikrų problemų atsakant į klausimą – koks tai buvo darbininkų nepasitenkinimo pasireiškimas. Štai TSKP CK sekretoriato 1980 m. spalio 24 d. protokolo išrašė kalbama „apie kai kuriuos negatyvius pasireiškimus, susijusius su kai kuriais darbininkų ir tarnautojų darbo organizavimo ir apmokėjimo trūkumais“³⁸. Minėto protokolo priede, pasirašytame SSKP CK sekretoriaus I. Kapitonovo, antroje pozicijoje minimi Alytaus medvilnės kombinato įvykiai. Jame teigiama, kad sumažėjus darbo atlyginimui „rugsėjo 5 ir 8 d. 116 audėjų atsisakė pradėti darbą“³⁹. Įvykių autentiškumą patvirtina kombinato partinio komiteto medžiaga⁴⁰. Tačiau KGB dokumentuose nėra tiesioginio streiko buvimo įrodymo. Pažymyje apie 3 skyriaus darbą 1980 m. tėra minima, kad medžiaga apie „negerą (неблагополучной) situaciją“ išsiųsta į LKP CK. Ataskaitoje Alytaus medvilnės kombinatas nėra vienintelis. Šalia jo minimos Mažeikių naftos perdirbimo, Jonavos Azoto, Vilniaus radijo komponentų gamyklos⁴¹. Kitų, 1981 m., skyriaus veiklos ataskaitoje minimos „negatyvios situacijos“ Mažeikių naftos, Vilniaus radijo komponentų, Šiaulių „Nuklono“, Kauno „Pergalės“ gamyklose, „Vilmos“ susivienijime, Vilniaus namų statybos kombinate⁴².

Vis dėlto šalia pakankamai neapibrėžtų „nesveikų nuotaikų“ terminų randame ir labai konkrečių saugumo pranešimų apie darbininkų kolektyvinius atsisakymus dirbti. Štai 1981 m. pabaigoje Utenos rajono KGB skyriaus informacijoje rašoma, kad Utenos

³⁷ Pažyma apie LTSR KGB 2 valdybos 3 skyriaus darbo rezultatus, 1982 m., ten pat, ap. 46, b. 773, l. 65.

³⁸ TSKP CK sekretoriato 1980 m. spalio 24 d. protokolo išrašas, <<http://psi.ece.jhu.edu/~kaplan/IRUSS/BUK/GBARC/pdfs/ideolog/ct233a80.pdf>>. W. D. C o n n o r, min. veik., p. 57. W. Connoras pateikia ir kitą šaltinio publikacijos nuorodą: „Postanovlenie Sekretariata TsK KPSS, „O nekotorykh negativnykh proyavleniyakh, svyazannykh s nedostatkami v organizatsii i oplate truda rabochikh i sluzhashchikh“, *Harvard Project on Cold War Studies, Dmitrii Volkogonov Collection*, Container No. 2, Reel No. 1.

³⁹ Ten pat.

⁴⁰ Alytaus medvilnės kombinato partinio komiteto 1980 m. rugsėjo 18 d. posėdžio protokolas, *LYA*, f. 17389, ap. 1, b. 25, l. 136. Šiame protokole taip pat minimi ir kiti 1980 m. kombinate vykę kolektyviniai atsisakymai dirbti: 1980 m. kovo 15 d. į darbą neišėjo audimo cecho Nr. 3 pameistriai, balandžio 8 d. – audimo cecho Nr. 1 darbuotojai.

⁴¹ Pažyma apie LTSR KGB 2 valdybos 3 skyriaus darbą 1980 m., ten pat, ap. 3, b. 760, l. 36.

⁴² Pažyma apie LTSR KGB 2 valdybos 3 skyriaus darbą 1981 m., ten pat, l. 135.

pieno kombinato vadovas atvyko pas saugumiečius ir pranešė apie atsisakiusius dirbti vairuotojus⁴³.

Kur kas rimtesnis konfliktas įvyko 1983 m. Kaune. Dėl brokuotos produkcijos gamybos Kauno radijo gamyklos administracija nutarė neišmokėti premijų 25 cecho darbuotojams. KGB tvirtinimu, šis administracijos žingsnis sąlygojo „ČP“ – dalis cecho darbuotojų atsisakė dirbti⁴⁴. Anot saugumiečių, „konfliktinė situacija“ buvo išspręsta tik įsikišus miesto partiniam komitetui, o kaltininkai „nubausti partine tvarka“⁴⁵.

1984 m. KGB užfiksavo streiką Vilniaus eksperimentinėje gamykloje „Metalas“: laiku neišmokėjus atlyginimų, 40 žmonių „neišėjo į darbą“. Anot saugumiečių, atlyginimai vėlavo dėl įmonės gamybos viršininko kaltės, kuris atleistas iš darbo. Kitiems gamyklos vadovams skirtos partinės nuobaudos⁴⁶.

Būtent šios politinės baudmės ir turėjo didelį poveikį didėjančių planų baimei. Įmonių administracijos buvo lyg išpraustos tarp dviejų ribų – plano neįvykdymas grėsė politine baudme. Antra vertus, taikant spaudimą darbininkams, kad įvykdytų planą, galima buvo išprovokuoti jų nepasitenkinimą ar net streiką. Pasekmės buvo identiškos – politinė baudmė.

1984 m. streikas „Metalisto“ gamykloje nebuvo vienintelis, pasibaigęs padalinio vadovo pašalinimu iš pareigų. Štai 1973 m. įvykus panašiam streikui Vilniaus radijo komponentų gamykloje, iš darbo buvo atleistas cecho viršininkas bei cecho partinės organizacijos sekretorė, cecho viršininko pavaduotojui pareikštas griežtas partinis papeikimas, direktoriaus pavaduotojui ekonomikai bei profsąjungos pirmininkui – partiniai papeikimai⁴⁷. 1972 m. Šiaulių televizorių gamyklos partinio komiteto įspėtas streikavusių kontrolierių viršininkas ir cecho, kuriame vyko incidentas, vadovas⁴⁸. KGB ir partiniuose archyvinuose šaltiniuose pavyko aptikti vienintelį atvejį, kai dėl darbuotojų streiko buvo nubaustas pats įmonės vadovas. 1981 m. gruodžio 9 d. LSSR mėsos ir pieno ministerija dėl vairuotojų streiko Utenos pieno kombinato generaliniam direktoriui, vyriausiam inžinieriui bei generalinio direktoriaus pavaduotojui „už žemą discipliną darbo kolektyve“ skyrė griežtus papeikimus⁴⁹.

Gamyklų partinių komitetų politinės nuobaudos padalinių viršininkams – tai įmonės vadovybės savisaugos priemonė. Jų nenubaudus, baudmė būtų perkeliama pačiam vadovui. Partinės baudmės žeidė vieną jautriausių pramonės įmonės valdymo aspektų,

⁴³ Utenos raj. KGB skyriaus informacija apie iškilusią konfliktinę situaciją tarp vairuotojų ir pieno kombinato administracijos, ten pat, b. 767, l. 142.

⁴⁴ Ataskaita apie Kauno m. KGB skyriaus 6 padalinio veiklą 1983 m., ten pat, ap. 14, b. 182, l. 92.

⁴⁵ Ten pat.

⁴⁶ 1984 m. Vilniaus m. KGB skyriaus ataskaita, ten pat, b. 21, l. 64.

⁴⁷ S. G r y b k a u s k a s, A. L i n a r t a s, *Vilniaus Vingis istorijos vingiuose*, Vilnius, 2004, p. 27.

⁴⁸ 1972 m. birželio 16 d. Televizorių gamyklos partinio komiteto nutarimas, *LVA*, f. 17149, ap. 1, b. 18, l. 100, 101.

⁴⁹ 1981 m. gruodžio 9 d. LTSR mėsos ir pieno pramonės kolegijos nutarimas, ten pat, f. K-1, ap. 3, b. 767, l. 147.

kurį amerikiečių ekonomistas Johnas K. Galbraithas įvardijo kaip „technostruktūros“ (t. y. įmonių administracijos sluoksnio) autonomiškumo poreikį, jos siekį mažinti oficialiosios biurokratijos įmonėje vykdomą „išorinę kontrolę“⁵⁰. Papeikimai, griežti papeikimai su įrašymu į partinius dokumentus pavaldiniams, formaliai skiriami įmonės partinio komiteto, buvo įrodymas aukštesnei politinei valdžiai, kad įmonės administracija sugeba reaguoti į šias „nesveikas nuotaikas“ ir suvokia susidariusios padėties rimtumą bei padarytą ideologinę žalą. Būtent ideologiniai, o ne ekonominiai momentai buvo akcentuojami formuluojant „kaltinamąją išvadą“. Štai minėtame 1980 m. Alytaus medvilnės kombinato partinio komiteto nutarime nuosprendis pagrindžiamas taip: „Už prileistus trūkumus auklėjamajame darbe, politinio budrumo praradimą audimo gamybos partinio biuro sekretoriui J. Subačiui ir gamybos viršininkei J. Kuzminienei pareikšti papeikimą“⁵¹.

Politinių bausmių baimė nemažai nulėmė gamyklų vadovų siekius vengti išdirbio normų kėlimo ir stengtis neprovokuoti darbininkų nepasitenkinimo. Streikų „tabu“, ekonominių problemų saugumizavimas ir ideologizavimas neleido išsilieti darbininkijoje buvusiam gamybiniam nepasitenkinimui, todėl vyko politinis frustracijos procesas – nuo ekonominio prie politinio ir nacionalinio nepasitenkinimo ir konflikto. Kita vertus, didesnių ekonominių nuobaudų (premijų atėmimas, atlyginimų sumažinimas) bei išdirbio normų kėlimas galėjo paskatinti ir įmonės kolektyvo suinteresuotumą techninėmis naujovėmis. Naujos įrangos, inovacijų diegimas gamybininkams galėjo tapti svarbiu būdu išvengti sunkaus fizinio darbo ir nuobaudos. Tačiau, kaip jau buvo minėta, jų taikymo galimybė ideologiškai buvo labai ribota.

Išvados

Sovietinė ideologija ribojo gamybinių planų bei darbo našumo didinimo galimybes pramonės įmonių valdyme. Gamyklų ir fabričių administracijos vengė gamybinių planų bei išdirbio normų didinimo, nes jų realizavimas grėsė „ideologiškai neįmanomais“ darbuotojų nepasitenkinimo pasireiškimais ir streikais. Streiko pasekmė buvo ne tik jo iniciatorių persekiojimas, bet ir politinės bausmės įmonių vadovams. Darbininkų nepasitenkinimo ir streikų baimė iš dalies sąlygojo ekonominę stagnaciją bei ekstensyvų pramonės plėtros pobūdį.

1965–1985 m. sovietinėje Lietuvoje galima išskirti du streikų etapus: 1968–1973 m. laikotarpį bei devintąjį dešimtmetį. Sovietinei valdžiai panaudojus represinius instrumentus (KGB veikla), partines bausmes, ribojant informacijos apie įvykusius streikus sklaidą bei didinant darbininkų uždarbį, aštuntajame dešimtmetyje (1973–1979 m.) pavyko užgniaužti aktyvesnius darbininkų nepasitenkinimo pasireiškimus.

⁵⁰ J. K. Galbraith, *The New Industrial State*, New York, 1979, p. 353.

⁵¹ Alytaus medvilnės kombinato 1980 m. rugsėjo 18 d. partinio komiteto nutarimas, *LVA*, f. 17389, ap. 1, b. 25, l. 140.

WORKER STRIKES, POLITICAL PUNISHMENTS, AND THE DEVELOPMENT OF SOVIET LITHUANIA'S INDUSTRY 1965–1985

Summary

SAULIUS GR Y B K A U S K A S

The article investigates the influence of industrial worker unrest and strikes on the economic development in Soviet Lithuania. In studying the connection of the strikes and unrest with industrial intensity, an effort is made to answer three principal questions: 1) At what intensity did worker unrest manifest itself? 2) Is it possible to see certain stages of unrest (strikes), the dynamics, and changes in how the Soviet repressive structures (KGB) reacted to them? 3) And why did the Soviet authorities and corporate management fear worker strikes?

The article states that on the basis of KGB archive material (especially that of LSSR KGB department 2 section 3, and from 1983, section 6, which carried out the counterintelligence in industrial enterprises) it is possible to state that during 1965–1985 there were two intensive stages of industrial worker unrest and strikes: 1968 – early 1973 and the first half of the 1980s. It is possible to make the assumption that there were more; party documents mention strikes, which were not recorded in KGB sources.

From January 1973 until the early 1980s KGB documents and other (party) documents mention no strikes. The article makes the assumption that the Soviet authorities, by using repressions against rebellious initiators, succeeded in deterring industrial workers from striking. It is precisely in 1972 that statements about persecutions carried out against initiators are detected in KGB documents.

The new wave of unrest was closely associated not only with Soviet economic difficulties but also the events of the Polish Solidarity movement. The article states that the denominations provided by the party authorities and security personnel of that time are somewhat confusing when trying to establish the intensity of specific episodes of unrest. Beginning in 1980 'an unhealthy mood', 'unhealthy discussions', 'a bad situation', and 'conflict situations' were declared each year in order to avoid acknowledging that strikes had occurred. This phraseology was used for ideological reasons. After checking their facts in the party material from the enterprises, it is possible to state that collective refusals to work, i.e. strikes, were a fact. For example, an extract from a 1980 CPSU secretariat ruling, the second item of which speaks of events at the Alytus cotton concern, is mentioned in literature. The enterprise's party material not only confirms the existence of this strike, it mentions another 2 strikes that occurred the same year at the enterprise.

The article states that in investigating the connection of the strikes (or other manifestations of unrest) and industrial development it is important to substantiate why the former slowed the pace of the economy. In the author's opinion, the management and administration of the enterprises feared the strikes because they carried a threat of political punishments with them. When a factory and plant failed to realise its production plans, its administration was threatened with penalties. On the other hand, the increase in the production plans and corporate management pressure on the workers, i.e. by increasing the production standards and taking away bonuses, possibly provoked the worker unrest and even strikes. The consequences were identical; a party punishment imposed on the management of the enterprise. After strikes occurred, party punishments were usually imposed on the supervisors of the 'striking' subdivisions, departments, and shops. These punishments were a self-defence measure used by the management of the enterprises. If they had imposed no

punishment, the punishments would have been shifted onto their own heads. Reprimands and severe reprimands, which had been formally imposed on subordinates by the enterprise's party committee, together with entries in party documents were evidence to the higher political authorities that the administration was able to react to these 'unhealthy moods' and perceive the seriousness of the situation that had developed and the ideological damage it created. It was precisely the ideological rather than the economic moments that were accented in formulating the 'charges'. The article draws the conclusion that Soviet ideology limited the possibilities for increasing the production plans and work output in the management of the enterprises. The administration of the factories and plants avoided increasing the production plans and standards since their realisation threatened 'ideological impossibilities', manifestations of worker unrest, and strikes. The consequence of a strike was not only the persecution of its initiators but also political punishments imposed on the management of the enterprises. Fear of worker unrest and strikes in part caused the economic stagnation and the extensive nature of the industrial development.

Gauta 2004 m. rugsėjo mėn.

Saulius Grybkas (g. 1974), Lietuvos istorijos instituto XX amžiaus istorijos skyriaus vyr. laborantas. Tyrinėjama tema: sovietinė ūkio politika Lietuvoje 1965–1985 m.
Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius LT-01108
El. paštas: saugry@vatram.lt